

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Дипломски рад

Тема:

Дипломатска делатност Светог Саве

Ментор:

проф. др Ђорђе Бубало

Студент:

Јефимија Дуканић ИС 13/25

Београд, септембар 2018.

Садржај

Увод.....	1
Расткова младост	2
Савин живот до очевог доласка на Атос	3
Оснивање Хиландара	5
Прилике након пада Цариграда 1204. године	7
Савин повратак у Србију	9
Свети Сава и обласни господар Стрез.....	11
Добијање краљевске круне	14
Први српски архиепископ.....	16
Уређење цркве.....	18
Свети Сава код угарског краља Андрије II.....	20
Савино прво ходочашће	22
Друго ходочашће	25
Савина смрт	27
Закључак	28
Списак извора и литературе	30

Увод

Растко Немањић, потоњи монах Сава и први српски архиепископ, био је личност која је оставила великог трага на српску цркву и државу. Делатност Савина не може се ограничити само на цркву, већ је једнако повезана са државним пословима и обављањем бројних дипломатских мисија. У сагласности са братом, са којим има хармоничан и непомућен однос, јер нису један другом били сметња, већ напротив, кроз заједничко деловање успели су да створе суверену државу, односно обједине два фактора – духовну и световну власт, без које сувереност не би била потпуна¹. Од самог почетка, његов духовни живот прожима се са световним – морао је да се послужи лукавством како би надмудрио потеру која је послата да га врати у земљу. Иако је врло рано стекао ореол светости због прихватања „царства небеског“ и живљења аскетским животом, када је стасао и дошао у одређене године, ту своју младалачку занесеност заменио је практичним деловањем на пољу државности, али и даље под окриљем цркве.²

¹ М. Благојевић, *Архиепископ Сава – вожд отачаства*, Свети Сава у српској историји и традицији, ур. Сима Ћирковић, Београд 1998, 70.

² С. Станојевић, *Свети Сава*, Београд 1935, 120.

Расткова младост

Према казивању Савиних биографа, велики жупан Стефан Немања, господар српски и његова супруга Ана, када су већ зашли у позне године, зажелели су да добију још једно мушко дете. Бог услиши њихове молитве и роди им се син, изданак од доброга корена, коме су дали име Растко.³ Растко је, у складу са именом, „узрастао божанственим врлинама". Пошто је био дарован као дар Божији, према сведочењу животописаца, био је мезимац и родитеља и околине, васпитан у љубави и научен светим књигама, предодређен да настави и доврши њихово дело.⁴

Рођен је око 1175. године. Око 1190. године, велики жупан доделио је својим синовима земљу на управу, па је тако Растко, са навршених петнаест година, послат у Захумље.⁵ Међутим, Растко као да је од почетка био предодређен за другачији живот, а не онај какав су му наменили. Од дворских забава са велможама и вршњацима више га је интересовало да време проводи у посту, стајању на служби и проучавању књига.⁶ Од бројних монаха који су посећивали двор његовог оца, слушао је приче о животу на Светој Гори, о бројним манастирима, монасима који су напустили свет и све материјално како би живели усамљенички у сталном посту и молитви. Опчињен и занесен тим причама, и сам се опредељује за такав живот.⁷

³ Доментијан, *Житије Светог Саве*, прир. Љ. Јухас-Георгиевска, Т. Јовановић, СКЗ, Београд 2001, 5-7; Теодосије, *Живот Светога Саве*, прев. М. Башић, у: *Старе српске биографије*, СКЗ, Београд 1924, 81-82.

⁴ Доментијан, *нав. дело*, 5-7.

⁵ Д. Оболенски, *Шест византијских портрета. Сава Српски*, СКЗ, Београд 1991, 127.

⁶ Теодосије, *нав. дело*, 83.

⁷ Станојевић, *нав. дело*, 10.

Савин живот до очевог доласка на Атос

У Захумљу се Растко није дуго задржао. Када је напунио седамнаест година, његови родитељи спремали су га за женидбу. Он је, пак, жудео за нечим другим. Упознавши се са причама о Светој Гори од бројних монаха који су свраћали на двор његовог оца, а знајући каква улога му је намењена, одлучио се за бег. Саставши се насамо са једним руским калуђером са Свете Горе, договорио се са њим да му овај помогне и одведе га тамо. Од родитеља је затражио отпуст да оде у лов и, под окриљем ноћи, заједно са калуђером, пошао је за Свету Гору.⁸ То се збило најкасније 1192. године.⁹

Када је до Расткових родитеља стигла вест о његовом бекству, велики жупан одмах сакупи људе који ће поћи у потеру за њим. Обавестио је и намесника Солуна, од кога је тражио да интервенише код протата Свете Горе, уколико им дође син рашког великог жупана, да га одмах пошаљу назад. У супротном, међу њима ће „завладати непријатељство”.¹⁰ Потера га је нашла у руском манастиру Светог Пантелејмона. Након што су стали да одморе коње, и након трпезе коју им је припремио Растко, они су, уморни, заспали. Он се, у договору са игуманом, замонашио током ноћи и добио име Сава. Својим родитељима послао је, као доказ да га је потера пронашла, своју хаљину и пострижене власи, као и писмо са речима утехе.¹¹

Сава се, након седам година боравка у руском манастиру, преселио у грчки манастир Ватопед.¹² Током тих година, време је проводио обилазећи светогорске манастире и њене испоснике. На тим обиласцима, сусретао се са разним неприликама, ослобађао се од разбојника тако што је изводио чуда и исте преображавао.¹³

Сада већ као светогорски монах, Сава у писму позива свога оца да му се придружи у манастиру. Сматрајући да је Стефан Немања завршио своју овоземаљску мисију,

⁸ Теодосије, *нав. дело*, 83-86.

⁹ Ђ. Бубало, *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића. Књига 1. Од сабора у Расу до сабора у Дежеву*, Филип Вишњић, Београд 2016, 73.

¹⁰ Теодосије, *нав. дело*, 87; Доментијан, *нав. дело*, 15.

¹¹ Теодосије, *нав. дело*, 88-93.

¹² Оболенски, *нав. дело*, 130.

¹³ Теодосије, *нав. дело*, 101-102.

учврстио српску државу и православље, говори му да је дошло време да се одрекне материјалног и прихвати живот у туђини и пустињи са њим.¹⁴

Велики жупан Стефан Немања прихвата синовљев савет. Сазива сабор у Расу, на празник Благовештења, у цркви светих апостола Петра и Павла. На том сабору он се одрекао престола у корист свог другог сина, Стефана Немањића. Крунисање је обавио рашки епископ Калиник, а у истој цркви Немања је примио монашки постриг и добио име Симеон. Након тога придружио се монашком братству у својој задужбини, манастиру Студеници.¹⁵ У исто време, према заједничком договору, замонашила се и његова супруга, добивши име Анастасија.¹⁶

Након годину и по дана проведених у манастиру Студеници, монах Симеон полази на Свету Гору, своме сину.¹⁷ Пошто га је његов наследник испратио све до византијске границе, убрзо је стигао у манастир Ватопед, носећи много злата намењеног манастирима и испосницима. Изражава жељу да заједно са Савом обилази светогорске светиње и поклања се њима, живећи у посту и молитви.¹⁸

¹⁴ Теодосије, *нав. дело*, 105.

¹⁵ Б. Миљковић, *Житија Светог Саве као извори за историју средњовековне уметности*, Византолошки институт САНУ. Посебна издања, књ. 38, Београд 2008, 125.

¹⁶ *Историја српског народа. Прва књига. Од најстаријих времена до Маричке битке (1371)*, ур. Сима Ћирковић, Београд 1981, 264.

¹⁷ Оболенски, *нав. дело*, 130.

¹⁸ Теодосије, *нав. дело*, 110-113.

Оснивање Хиландара

За време боравка на Светој Гори, Симеон и Сава су дошли на замисао, или прихватили савет о потреби оснивања српског манастира. Узор су пронашли у грузијском Ивируну, бугарском Зографу, Амалфитанском манастиру монаха из јужне Италије и другим. Прво је требало наћи одговарајуће место – за то се побринуо монах Симеон, предузевши још једно путовање по Атосу, сада већ на носилима због старости. Одабрао је место некадашњег манастира Хиландара, опустелог и разрушеног од гусара.¹⁹ Како наводи Доментијан, један монах обратио се Сави речима о потреби изградње манастира, не само за његове и очеве потребе, већ да буде „прибежиште твоме отачаству“, за све оне који потраже спасење.²⁰

Прилика се указала почетком 1198. године. Сава је био послат од стране игумана Ватопеда у Цариград, цару Алексију III Анђелу како би обавио неке манастирске послове. Овај пријем код цара искористио је како би затражио запустели манастир који је Симеон претходно одабрао. Намеравао је да га, заједно са оцем, обнови и приложи Ватопеду. Византијски цар му је изашао у сусрет, услишио је и молбе ватопедског игумана и Савину и ту одлуку потврдио је издавањем царског писма.²¹ Радови су убрзо започели и Симеон се средином године преселио у нови манастир.²²

Недуго након тога, уз посредовање протата Свете Горе и представника двадесет четири светогорске обитељи, византијски цар преиначио је своју одлуку. Издао је хрисовуљу којом укида претходне одредбе о потчињености Хиландара Ватопеду и предаје га у руке Србима.²³ Протат Свете Горе одлучио се на овакав чин вероватно у договору са двојицом српских монаха. Хрисовуља, којом је Хиландар дат „под власт и управу“ Сави и Симеону, издата је у јуну 1198. године. Хиландар неће бити потчињен ни протату, ни Ватопеду, већ ће бити самосталан и имаће исте повластице попут осталих, већ поменутих негрчких манастира на Атосу. Симеон је написао оснивачку повељу 1198. године, у чијем

¹⁹ ИСН I, 264 (Сима Ћирковић).

²⁰ Доментијан, *нав. дело*, 87.

²¹ Миљковић, *Житија Светог Саве*, 81.

²² Оболенски, *нав. дело*, 134.

²³ Бубало, *нав. дело*, 75.

састављању је вероватно учествовао и Сава. Недуго након Симеонове смрти, у фебруару 1199. године, Сава се још једном запутио византијском цару, овога пута како би увећао манастирске приходе. Алексије III издаје још једну хрисовуљу којом потврђује аутономију манастира и додељује Хиландару запустели манастир Зигон. У Цариграду је Сава боравио у манастиру Богородице Добротворке. Одатле је узео примерак манастирског типика који је дао да се преведе са грчког. Њега ће по повратку на Свету Гору изменити и прилагодити светогорским условима и на тај начин настао је типик манастира Хиландара. Од истог тог Хиландарског типика, поново прерађеног и прилагођеног новој средини, настаће касније типик манастира Студенице. Уз обилну материјалну помоћ из Србије, манастирски живот је врло брзо заживео и стално се увећавао.²⁴

Имајући у виду све горенаведено, стиче се утисак да су ово први Савини дипломатски успеси, као и прве мисије у којој је дошла до изражаја његова сналажљивост и умешност приликом вођења преговора.

Сава је затим у Кареји, купивши земљиште од протата, основао у њој испосницу, за живот неколико монаха. Године 1199. саставља и типик за новооснавану испосницу, чиме удара темељ њене самосталности у односу на протат и Хиландар. Одредивши строга аскетска правила живота, борави неко време у Кареји, а у њој ће боравити и у неколико наврата у каснијем периоду.²⁵

²⁴ Оболенски, *нав. дело*, 134-137.

²⁵ Миљковић, *Житија Светог Саве*, 102.

Прилике након пада Цариграда 1204. године

Након крсташког освајања Цариграда априла 1204. године, у њиховом четвртном походу за ослобођење Свете земље, у ком су због недостатка средстава скренули са пута и на млетачки подстицај срушили Византијско царство, долази до образовања нових латинских држава на простору некадашњег царства. У оним крајевима који нису потпали под крсташку власт, формирају се грчке државе на челу са сродницима породице Анђела, са намером да поведу борбу за обнову Византије. У Никеји, на северозападу Мале Азије, створено је ново грчко царство, као наставак Цариградског, под вођством Теодора Ласкариса, а у Епиру деспотат Анђела. Комнини су, још пре пада Цариграда, образовали своју државу у Трапезунту.²⁶

Од новоформираних латинских држава – Атинског војводства, Ахајске кнежевине, Солунске краљевине и Латинског царства, само је Латинско царство имало непосредан утицај на прилике у Србији током свог постојања. У Угарској је, такође, дошло до промена – на престолу се 1205. године, након грађанског рата, учврстио Андрија II. Новонасталу ситуацију искористила је и Бугарска, чији је цар, Калојан проширио своје поседе ка Тракији и Македонији, поставши тиме сусед Србије на југу, уместо некадашње Византије.²⁷

У време рушења Византије, на великожупанском престолу налазио се Вукан. Већ крајем 1204. и почетком 1205. године, велики жупан поново је Стефан Немањић. За време Вукановог боравка на челу Српске земље, угарски краљ Емерик покушао је да издејствује од папе додељивање краљевске круне свом штићенику, уз претходно Вуканово прилажење римској цркви, али и задржавање превласти угарског краља над српском земљом. Поменуто ангажовање папе и угарског краља није дало никакве резултате – Вукан није

²⁶ Б. Ферјанчић, *Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204-1261)*, ЗРВИ 27-28, Београд 1989, 103.

²⁷ И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Историјски институт. Посебна издања, књ. 66, Београд 2016, 254.

овенчан краљевским венцем, нити је земља којом је управљао прешла под папско окриље.²⁸

Од поменутих грчких творевина, српска држава најпре је дошла у додир са Епирском деспотовином, чији је оснивач Михајло I Анђео. У почетку, односи између две државе нису били пријатељски, иако је сестра великог жупана била удата за деспотовог брата Манојла, јер је 1214. године Михајло преотео од Стефана Немањића Скадар, али и убрзо након тога умро. Нови владар, Теодор I Анђео, обезбедио је мир на граници са српском државом, како би своја освајања усмерио ка Македонији, Тракији и Тесалији.²⁹

Добри односи са обе грчке државе које су исказивале своје претензије као обнављачи Византије – и Епирска деспотовина и Никејско царство, показале се важним због догађаја који су уследили. Такође, браћа су вешто користила новонасталу ситуацију – у политичком смислу, нису давали предност ни једном претенденту, али су за питања која се тичу царске и патријаршијске надлежности, предност давали Никеји.³⁰ Разлог за овакве поступке лежи можда у томе што је Теодор Ласкарис први „успоставио“ своје царство у Никеји као наставак цариградског и што му је оснивач епирске државе, Михајло I, макар и формално био вазал, до доласка на престо амбициознијег Теодора.³¹

²⁸ Коматина, *Црква и држава*, 250-251.

²⁹ Ферјанчић, *нав. дело*, 105-106; Б. Ферјанчић, Љ. Максимовић, *Свети Сава и Србија између Епира и Никеје*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 15-16.

³⁰ Ферјанчић, Максимовић, *нав. дело*, 23.

³¹ Оболенски, *нав. дело*, 152.

Савин повратак у Србију

Након смрти монаха Симеона у Хиландару, почетком 1199. године, у Србији избија грађански рат између браће. Пошто више није било очевог ауторитета, најстарији Немањин син, Вукан, успео је да уз помоћ угарског краља Емерика порази свог брата и протера га из земље. Преузео је великожупански престо, док је краљ Емерик у своју титулу придодао и наслов краља Србије. Стефан Немањић је уз помоћ бугарског цара Калојана успео да се врати на престо, крајем 1204. или почетком 1205. године.³²

За то време, Сава борави у својој испосници у Кареји. Напушта је како би био рукоположен за ђакона, а затим и за свештеника. У периоду између 1200. и 1204. године, отпутовао је за Солун.³³ Како наводе његови биографи, у Солун је отишао због манастирских потреба, када су га три епископа, на челу са митрополитом Константином Месопотамитом, рукоположила за архимандрита, са правом ношења набедренице и наруквица приликом вршења службе.³⁴ Међутим, ово се највероватније није одиграло у Солуну, већ касније, у Студеници, пошто на Светој Гори до тада нико није носио архимандритски чин.³⁵

У овом периоду, у приликама након пада Цариграда, полуострво Халкидик и Света Гора дошли су под власт солунског краља, Бонифација од Монферата. Тај период био је испуњен несигурношћу, пљачкама и притисцима на светогорска братства да се приклоне Риму. У тим немирним временима, и на једној и на другој страни, Сави стиже писмо од браће којим траже од њега да очеве мошти пренесе у Србију. Он на тај пут креће око 1206 – 1207. године и почетком 1207. године три брата сахранила су оца у Студеници, у гробници коју је он за себе припремио. Тада је Симеон проглашен за свеца и Сава саставља службу у његову част, ради успостављања његовог култа.³⁶ Над моштима Светог Симеона дошло је до потврде мира и слоге која је завладала међу браћом. Можда су

³² Коматина, *Црква и држава*, 249-250.

³³ Оболенски, *нав. дело*, 138.

³⁴ Доментијан, *нав. дело*, 141-143; Теодосије, *нав. дело*, 140.

³⁵ Миљковић, *Житија Светог Саве*, 113.

³⁶ Оболенски, *нав. дело*, 139-141.

управо ратови и страдања, као и бојазан за будућност нагнали браћу да се измире и обнове стање које је успоставио Стефан Немања.³⁷

Због великог угледа који је уживао као светогорски монах и као брат великог жупана, био је постављен на место игумана манастира Студенице. На том положају провешће наредних осам година. Време проведено у Србији искористио је за подизање бројних цркава и манастира, лаври и испосница. Такође, од 1209. године до одласка на Атос учествује са братом у изградњи и осликавању манастира Жиче. Од прерађеног и прилагођеног приликама у српској земљи, Хиландарског типика, саставио је Студенички типик. Увод у студенички типик чинило је Житије Светог Симеона, чији је аутор такође Сава.³⁸ Као што је већ споменуто, архимандритски чин Сава је највероватније стекао прихватавши се положаја игумана манастира Студенице.³⁹ Након што је уредио државне и црквене прилике у земљи, архимандрит Сава напустио је манастир Студеницу и своје отачаство и вратио се на Свету Гору, око 1216/1217. године.⁴⁰

³⁷ С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, ИДЕА, Београд 1998, 54.

³⁸ Оболенски, *нав. дело*, 141-142.

³⁹ Миљковић, *Житија Светог Саве*, 130.

⁴⁰ Коматина, *Црква и држава*, 264.

Свети Сава и обласни господар Стрез

Након тајанствене смрти бугарског цара Калојана, 1207. године, у време његове опсаде Солуна, у Бугарској су настали немири. За новог цара прогласио се Борил, Калојанов сестрић.⁴¹ Преостали претенденти, цареви рођаци, осамосталили су се у пограничним областима бугарске државе. Међу њима био је и Стрез, који се учврстио у средњем току Вардара, у тврђави Просек. У почетку, Стрез и Борил су сарађивали, заједнички су водили антилатинску политику, а Стрез је од њега добио и титулу севастократора. Добри односи владали су до 1211. године.⁴² Од 1213. године, након Борилових пораза у борбама против Латина, он склапа споразум са царем Хенриком и његова рођака удаје се за латинског цара.⁴³ За то време, Стрез је пребегао и нашао уточиште код Стефана Немањића.⁴⁴ Бугарски цар Борил је, и претњама и молбама⁴⁵, тражио од српског великог жупана да му преда Стрезу, што је Стефан Немањић одбијао да учини. Стога је Борил, заједно са војском латинског цара предузео напад на Стефана, 1213/1214. године. Стигли су до Ниша, али су се убрзо повукли. Стефан је тада војно помогао Стрезу да се учврсти у Просеку.⁴⁶

Убрзо након ових догађаја, Стрез, који је толико дуговао Стефану Немањићу, заузима непријатељски став према свом заштитнику. Како Савини биографи наводе, због своје охолости и безумља, сакупио је мноштво народа, Грке и Готе⁴⁷ и припремао је напад „отачаство Светога“.⁴⁸ Теодосије такође описује Стрезову суровост када је, приликом пијанчења, бацао људе са тврђаве високо на литицама, у Вардар, ради разоноде.⁴⁹

Стефан Немањић због тога одлучује да започне преговоре. Шаље свог брата Саву 1214. године у дипломатску мисију да придобије Стрезу и одврати га од напада. Савина

⁴¹ К. Жиречек, *Историја Срба. Политичка историја до 1537. године. Књига I*, Слово љубве, Београд 1978, 166.

⁴² Бубало, *нав. дело*, 98-99.

⁴³ Жиречек, *нав. дело*, 166.

⁴⁴ И. Коматина, *Историјска подлога чуда светог Симеона у Житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног*, ЗРВИ 51, Београд 2014, 125.

⁴⁵ Теодосије, *нав. дело*, 162.

⁴⁶ Бубало, *нав. дело*, 99.

⁴⁷ Теодосије, *нав. дело*, 164.

⁴⁸ Доментијан, *нав. дело*, 173.

⁴⁹ Теодосије, *нав. дело*, 163.

мисија није била успешна. Међутим, убрзо по његовом одласку, Стрез је убијен.⁵⁰ Како његови животописци наводе, након неуспешног Савиног покушаја да га одврати од напада, они су се растали, и Сава одлази у свој шатор да се моли, тражећи помоћ од Светог Симеона.⁵¹ Убрзо затим, Сава кришом, под окриљем ноћи, креће назад у своје отачаство, а Стрез бива убијен „молитвама Светога“. На самрти, Стрез изјављује да га је напао неки младић по Савиној заповести.⁵²

Тај изненадан полазак, и то ноћу, можда упућује на осећај кривице и гриже савести због саучесништва у злочину, или пак, на покушај заметања трагова. Такође, код оба биографа јавља се паралела између смрти цара Калојана и Стрезове. Један је настрадао од руке Светог Димитрија приликом покушаја освајања Солуна, а за смрт другог одговоран је Свети Симеон кога је Сава призвао у молитвама.⁵³ Стефан Немањић није успео да прошири територију своје државе на рачун Стреза. Један део припао је Латинима, док су други преузели Грци из Епира.⁵⁴

Уклањањем Стреза, није отклоњена опасност од удруженог напада на српску државу. Овога пута претња је долазила са севера и са југоистока.⁵⁵ Савез су склопили угарски краљ Андрија II и Хенрик Фландријски и план је био да се њихове војске састану код Ниша и потом заједнички нападну Стефана, у пролеће 1215. или 1216. године. Стефан се прво састао са угарским краљем, у граду Равно, са којим је провео дванаест дана у „часном весељу“, а потом и са „грчким“ царем у Нишу, након чега су се владари повукли.⁵⁶

Завера против Стреза вероватно није изведена без Савиног знања, и он је вероватно имао одређеног удела у њеном припремању, или је макар био упућен у планирани подухват. Тиме је дошла до изражаја његова свестрана личност и способност да због државних интереса прибегне овоземаљским средствима.⁵⁷ У прилог томе говори и чињеница да је напустио Стрезов двор ноћу, кришом, али и помен Саве као извршиоца

⁵⁰ Коматина, *Историјска подлога*, 125.

⁵¹ Доментијан, *нав. дело*, 175; Теодосије, *нав. дело*, 167.

⁵² Теодосије, *нав. дело*, 168.

⁵³ Р. Радић, *Свети Сава и смрт обласног господара Стреза*, Свети Сава у српској историји и традицији, ур. С. Тирковић, Београд 1998, 55-57.

⁵⁴ Оболенски, *нав. дело*, 160.

⁵⁵ Бубало, *нав. дело*, 99.

⁵⁶ Коматина, *Историјска подлога*, 127-128.

⁵⁷ Радић, *нав. дело*, 51.

убиства у једном извору из 18. века, Житију кнеза Стрегана, што сведочи о томе да се у традицији усталила прича о Сави као учеснику у завери. Такође, за разлику од Доментијана, Теодосије је изричитоји, и у више наврата, приликом описа ових догађаја наводи да је извршено убиство. Савин боравак „на месту злочина" и опис Стрезове смрти на сличан начин као што је била Калојанова, упућују на Теодосијеву верзију.⁵⁸

⁵⁸ Радић, *нав. дело*, 57-61.

Добијање краљевске круне

Још пре почетка борбе око Цариграда, Стефан Немањић одлучио се да отера своју жену, Евдокију, 1201/1202. године. Нешто пре тога, око 1198. године, Стефан води преговоре са папом, и шаље му посланство са молбом да добије краљевску круну. Иако је папа Иноћентије III био сагласан, јер би на тај начин придобио још једну личност за своју цркву, овоме се одлучно противио угарски краљ. Ови догађаји доводе се у везу са Стефановим напуштањем провизантијске политике, и окретањем ка западу.⁵⁹

Током 1216. и 1217. године Стефану Немањићу није пошло за руком да, прво за свог сина и наследника, Радослава, а потом и за себе, пронађе невесту из породице Анђела. Орођавању са једним од главних претендента на византијско царско наслеђе испречили су се канонски прописи, јер би супружници били у петом, односно седмом степену сродства.⁶⁰ Због тога, почетком 1217. године, Стефан Немањић склапа свој трећи брак, са унуком млетачког дужда, Аном Дандоло.⁶¹ Непостојање спољнополитичке опасности, као и нестанак номиналне врховне власти Цариграда над српском земљом, навело је великог жупана да обнови своје раније тежње за добијањем круне.⁶² У прилог му је ишао и брак са римокатоличком племкињом, као и одлазак угарског краља на крсташки поход из Сплита 1217. године.⁶³ Легат папе Хонорија III је исте године дошао у Србију и донео краљевску круну.⁶⁴ Крунисање Стефана и Ане обављено је највероватније септембра 1217. године, у цркви Св. Апостола Петра и Павла у Расу.⁶⁵

Савини биографи другачије приказују ове догађаје. И Доментијан и Теодосије наводе да је до крунисања дошло у Жичи, руком првог српског архиепископа.⁶⁶ Доментијан наводи како је Сава, по повратку из Никеје, послао свог ученика Методија у Рим да замоли папу за благослов и круну којом би он овенчао брата. Као аргумент за

⁵⁹ Коматина, *Црква и држава*, 248-249.

⁶⁰ Ферјанчић, *нав. дело*, 114-115.

⁶¹ И. Коматина, *Ана Дандоло – прва српска краљица?*, ЗМСИ 89, Нови Сад 2014, 16.

⁶² Бубало, *нав. дело*, 104.

⁶³ Коматина, *Ана Дандоло*, 15.

⁶⁴ Ђирковић, *нав. дело*, 56.

⁶⁵ Коматина, *Ана Дандоло*, 19.

⁶⁶ Теодосије, *нав. дело*, 193; Доментијан, *нав. дело*, 249.

овакву молбу спомиње Дукљу, родно место њиховог оца, и позива се на њену краљевску традицију, након чега му папа излази у сусрет. Теодосије, пак, не спомиње порекло круне, већ само описује чин крунисања. Оно у чему су ова два извора сагласна, су време крунисања – 1220. година – и личност која је тај обред извршила.

Епископ Методије заиста је био Савин ученик, и у периоду између 1198. и 1220. године често је боравио у Риму и Хиландару обављајући разне црквене послове. Ипак, мало је вероватно да га је по папски благослов послао Сава. Највероватније је то учинио његов брат, Стефан, што потврђује и његово писмо упућено папи 1220. године, у којем наглашава своју оданост римској цркви.

С обзиром на чињеницу да је Доментијан писао своје дело за време владавине краља Уроша I и његове супруге Јелене Анжујске, није имао разлога да прећути да је круна стигла из Рима. Са друге стране, Теодосије, пишући знатно касније, у време када је Византијско царство обновљено, није желео да спомиње западно порекло круне. Обојица су имала намеру да заслуге за крунисање припишу свом јунаку, и то у време када је већ постао архиепископ. У време крунисања, Сава није ни био у Србији – 1216. или 1217. године повукао се са положаја игумана Студенице и отишао на Свету Гору. Заправо, узор за описе ових догађаја нашли су у каснијем Радослављевом крунисању у Жичи, које јесте обавио архиепископ Сава.⁶⁷

Теорија о два крунисања – прво које су обавили папски легати 1217. године, и друго које је обавио архиепископ Сава у Жичи, није вероватна. Судаћи по уобичајеној пракси папских легата, обред крунисања окончаван је чим би легати донели круну, при чему није било потребе за било каквим потврђивањем тог чина.⁶⁸

⁶⁷ Оболенски, *нав. дело*, 146-150.

⁶⁸ Бубало, *нав. дело*, 106-107.

Први српски архиепископ

Крунисање Стефана Немањића, који ће добити надимак Првовенчани, имало је велики значај за српску државу и на спољашњем и на унутрашњем плану. Увећан је углед српског владара и промењен његов положај у тадашњем свету. Међутим, за потпуно остваривање државности, било је неопходно да се издејствује и црквена самосталност. Територија Стефанове краљевине је, у црквеном погледу, делом била под јурисдикцијом православног архиепископа у Охриду, делом под јурисдикцијом католичких архиепископа у Дубровнику, Бару и Барију.⁶⁹

Током 1218. или 1219. године, Сава одлази са Свете Горе у Никеју, цару Теодору Ласкарису да од њега тражи црквену самосталност. То је највероватније последица унапред припремљених дипломатских и црквено – политичких корака два брата. Мало је вероватно да је Сава на Атос отпутовао 1216/1217. године због неслагања са братовљевом прозападном политиком, као и да је Сава напрасно, без претходног договарања, одлучио да се запути Никејском цару. У том тренутку, Никеја иступа као настављач владарске и црквене идеологије Византије.⁷⁰ Браћа су, вероватно, проценила тренутну политичку ситуацију и припремила терен за остварење циљева, свако у својој области деловања.

Архимандрит Сава допутовао је у Никеју, у пратњи већег броја монаха са Свете Горе. Како његови животописци наводе, пошто је завршио неке манастирске послове, саопштио је цару прави разлог своје посете. Доментијан наводи да је Сава жалостан због непостојања архиепископа, зато што постоје земље у његовом отачаству до којих није допрла православна вера, те јој је потребан духовни пастир који ће их водити.⁷¹ Теодосије, са друге стране, наводи како је православна вера учвршћена и расте, али једини недостатак је што не постоји архиепископ који би им био поглавар.⁷² Због тога од цара изискује да једног од његове браће који су дошли са њим, постави на то место. Цар Теодор Ласкарис, међутим, сматрао је да нико други до Саве није достојан тог звања.⁷³ Имајући у виду жанр

⁶⁹ Ђирковић, *нав. дело*, 56-57.

⁷⁰ Бубало, *нав. дело*, 110-111; Ферјанчић, Максимовић, *нав. дело*, 18.

⁷¹ Доментијан, *нав. дело*, 193-195.

⁷² Теодосије, *нав. дело*, 179-180.

⁷³ Доментијан, *нав. дело*, 195; Теодосије, *нав. дело*, 180.

Доментијановог и Теодосијевог дела, не треба да изненади приказана скромност њиховог јунака, карактеристична за житија. С обзиром да се упустио у такав подухват, и то – као што је већ поменуто – у договору са братом, тешко би било поверовати да би Сава вођење тако одговорног посла препустио неком другом. Такође, он је већ био личност са довољно угледа и искуства у вођењу црквених послова да изгледа сасвим природно да се управо он прихвати улоге духовног пастира.

. Како би проширили свој ауторитет насупрот Епиру, никејски цар и патријарх Манојло Харитопул Сарантен излазе у сусрет Савиним молбама. Наиме, њега је патријарх рукоположио за првог српског архиепископа. Сава је, поред тога, издејствовао и аутокефалност српске цркве – односно могућност да његови наследници буду хиротонисани у својој средини, да не морају да иду по сагласност код цара или патријарха. Једини услов био је да се на службама прво спомиње име васељенског патријарха.⁷⁴ Чин проглашења обављен је у цркви Свете Софије у Никеји.⁷⁵

Пишући о овим догађајима, и Доментијан и Теодосије погрешно наводе да је Сава отпутовао у Цариград, као и да га је за архиепископа рукоположио патријарх Герман.⁷⁶ Могући разлог за спомињање Константиновог града као места хиротонисања, а не Никеје, можда се крије у покушају биографа да оправдају Саву, да му прибаве легитимност и оправдају чин стицања независности од оптужби Димитрија Хоматијана које су уследиле.⁷⁷ Од тог тренутка, српска државност добила је потпун суверенитет – и политичку и црквену самосталност. Значај и једног и другог догађаја је изједначен, овим чином суверенитет је заокружен.⁷⁸

⁷⁴ Бубало, *нав. дело*, 111-113; Оболенски, *нав. дело*, 154-155.

⁷⁵ Миљковић, *Житија Светог Саве*, 143.

⁷⁶ Теодосије, *нав. дело*, 179,181; Доментијан, *нав. дело*, 193-197.

⁷⁷ Миљковић, *Житија Светог Саве*, 142.

⁷⁸ М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, СКЗ, Београд 2011, 158.

Уређење цркве

Након успешно обављене мисије, први српски архиепископ посветио се уређењу новоосноване цркве. Прво је свратио на Свету Гору, како би одабрао монахе које ће поставити за епископе. Затим се запутио у Солун, где је надгледао превођење и редиговање зборника који ће представљати највиши акт, не само цркве, јер је важио на читавој територији државе и за све категорије становништва. Тај зборник познат је као Номоканон (Законоправило) или Крмчија Светог Саве.⁷⁹ По повратку из Солуна, архиепископ Сава стиже најпре у манастир Студеницу, како би се поклонио моштима свога оца, а затим одлази у Жичу.⁸⁰

Да би одредбе из Номоканона могле да се спроводе, морала је да се спроведе црквена организација. У договору са братом, за седиште архиепископије одабран је „Дом Спасов“, односно манастир Жича. Поред три постојеће епископије, које су постојале још од оснивања Охридске архиепископије (Рас, Призрен и Липљан), основано је још седам нових – Зетска, Хумска, Дабарска, Моравичка, Будимљанска, Хвостанска и Топличка. Свака од ових епископија имала је своју саборну цркву која је била њено седиште. Од старих епископија, једино призренски епископ није хтео да призна Саву за свог поглавара, па је замењен новим, а сам се склонио код Димитрија Хоматијана. Сваки од епископа био је опскрбљен „законским књигама“, односно Номоканоном.⁸¹ Границе новоосноване српске цркве сада су пратиле државне границе.⁸²

Организација цркве није могла да почива само на утврђивању епископија и хиротонисању епископа у манастиру Жичи. Стога је архиепископ Сава 1221. године сазвао црквени сабор, на којем је потврђен Синодик православља, односно чин очувања православља и спречавања јереси. Такође, разаслао је по земљи протопопе који су

⁷⁹ Бубало, *нав. дело*, 113-114.

⁸⁰ Коматина, *Црква и држава*, 279.

⁸¹ Благојевић, *Српска државност*, 162-163.

⁸² Коматина, *Црква и држава*, 290.

испитивали степен християнизације међу становништвом и неканонски склопљене бракове регулисали обредом венчања.⁸³

Добијањем црквене самосталности, Охридска архиепископија остала је без половине свог јурисдикционог подручја.⁸⁴ То је довело до протеста њеног поглавара, Димитрија Хоматијана, оличеног у писму из 1220. године. Хоматијан негодује како због напрасног губитка територија, тако и због његовог неслагања са Савиним поступком приликом смењивања призренског епископа. У свом писму наводи да се Сава упустио у „светске бриге и светско славољубље“, те да је испосник, из љубави према отаџбини, постао оно што је првобитно и био – управитељ земаљских послова.⁸⁵ Сави замера што се није њему обратио, пошто је српска црква била под надлежношћу Охридске архиепископије још од 1019. године, и прети му изопштењем. Износи аргументе против Никеје – пошто је и Епирска деспотовина била такмац у надметању за обнављање Византије, сматра да Никеја нема право да поставља црквене поглаваре.⁸⁶ Не оспорава уздизање цркве на ранг архиепископије, већ каноничност Савиног хиротонисања, јер оспорава и легитимитет никејског цара и патријарха, али и јер је заобиђен он као надлежни архијереј.⁸⁷ Занемарује чињеницу да је и он 1217. године био постављен за охридског архиепископа од стране епирског владара, без сагласности патријарха.⁸⁸

Међутим, овај протест није донео никакве промене. Браћа су успела да одрже равнотежу између завађених грчких држава и да истовремено извуку корист из њиховог супарништва. Овим чином односи српске државе са Епиром нису били нарушени. Штавише, Савин успех у Никеји крунисан је склапањем брака између Радослава, будућег краља и Ане, ћерке епирског владара Теодора Анђела. Тиме је остварен стратешки циљ – одржавање добрих односа са оба византијска претендента. Оба случаја одиграла су се на штету Димитрија Хоматијана.⁸⁹

⁸³ Бубало, *нав. дело*, 117.

⁸⁴ Исто, 113.

⁸⁵ Г. Острогорски, *Писмо Димитрија Хоматијана св. Сави и одломак Хоматијановог писма патријарху Герману о Савином посвећивању*, Светосавски зборник 2, Београд 1939, 9-11.

⁸⁶ Оболенски, *нав. дело*, 162.

⁸⁷ Бубало, *нав. дело*, 118.

⁸⁸ Оболенски, *нав. дело*, 155.

⁸⁹ Коматина, *Црква и држава*, 290-291.

Свети Сава код угарског краља Андрије II

Проглашење Србије за краљевину изазвало је, као и много година раније, протест и незадовољство Угарске. Наиме, још од грађанског рата у Србији, угарски краљ је у своју титулатуру унео и Српску земљу.⁹⁰ У време крунисања, угарски краљ Андрија II налазио се на крсташком походу у Свету земљу, са ког се вратио крајем 1218. године. Због тога није био у прилици одмах да реагује, али по повратку, највероватније око 1220. године, спремао се да војно интервенише против Србије. Како би то спречио, Првовенчани краљ шаље у Угарску свог брата, архиепископа Саву, већ искусног дипломату и политичара.⁹¹

Постоји могућност да је до сусрета Саве и Андрије дошло 1215/1216. године, у време претњи коалиције угарског краља и латинског цара⁹², док Савини биографи овај догађај смештају након краљевског крунисања, које се према њиховом казивању догодило након добијања архиепископског достојанства. Доментијан не наводи изричито разлоге због којих се „додаде њима жалост од угарског краља”.⁹³ Теодосије пише да је угарски краљ спремао напад због зависти поводом проглашења краљевине, јер до тада у српској земљи није било краљева, а сада су постали једнаки њему.⁹⁴ Сава одлази на пут и бива достојно примљен, како доликује његовом звању и чињеници да је краљев брат.⁹⁵ Према казивању Доментијана и Теодосија, Сава затражи леда од слугу угарског краља, али због велике жеге која је владала, не беше више леда којим би могли да се расхладе. Тада је Сава, пред окупљеним мноштвом народа, отпочео молитву којом је призвао град. Видевши какво чудо је извео, угарски краљ одлучио је да одустане од напада, али и да се одрекне вере латинске и пређе у православну. Након тога, Сава се враћа назад у Србију у којој је током наредних година владао мир.⁹⁶

Када се загребе испод површине и изузме чудотворни опис у житијима, остаје чињеница да је Сава поново исказао своју умешност у преговарању, иако нам није познато

⁹⁰ Коматина, *Црква и држава*, 250.

⁹¹ *ИСН I*, 301-302 (Божидар Ферјанчић).

⁹² Коматина, *Историјска подлога*, 128.

⁹³ Доментијан, *нав. дело*, 253.

⁹⁴ Теодосије, *нав. дело*, 200.

⁹⁵ Доментијан, *нав. дело*, 253; Теодосије, *нав. дело*, 201.

⁹⁶ Доментијан, *нав. дело*, 257-269; Теодосије, *нав. дело*, 201-206.

на који начин. Такође, иако је одустао од напада, претерана је констатација да би угарски краљ ишао толико далеко, да се чак одрекне своје вере и пређе у православље, посебно ако се има у виду чињеница да је одраније сарађивао са папом и, у складу са околностима, одобравао или бранио додељивање краљевског достојанства српским владарима. У сваком случају, браћа су још једанпут посегла за опробаним средством у отклањању војне опасности – дипломатијом.

Савино прво ходочашће

Првовенчани српски краљ умро је 24. септембра 1227. године. На самрти га је његов брат, архиепископ Сава замонашио и дао му име Симон. Његово тело првобитно је било сахрањено у Студеници, да би након неког времена било пренето у његову задужбину, манастир Жичу.⁹⁷ Како наводе Савини биографи, монах Симон је у самртном часу одредио свог сина Радослава за наследника престола и Сава га убрзо „венча на краљевство”.⁹⁸ Радослав је тако постао први краљ који је био крунисан у Жичи, од стране архиепископа.⁹⁹

Недуго након ових догађаја, Сава се одлучује да пође на ходочашће у Свету земљу, у пролеће 1229. године.¹⁰⁰ Постоје тумачења да се Сава на овај пут одлучио јер је био у сукобу са синовцем, односно јер се није слагао са Радослављевом политиком која се ослањала на Епирску деспотовину, и чак да су његови поступци водили ка поновном потчињавању Српске цркве Охридској архиепископији.¹⁰¹ Разлог за овакво гледиште лежи у писму које је краљ Радослав упутио Димитрију Хоматијану са четрнаест питања црквеноправног карактера. Међутим, ово писмо послато је највероватније након Савиног одласка.¹⁰²

У фебруару 1229. године дошло је до потписивања десетогодишњег примирја између египатског султана Камила и цара Светог римског царства, Фридриха II. Ово примирје подразумевало је враћање Јерусалима и других светиња у руке хришћана.¹⁰³ Сава је сада могао несметано да крене у обилазак Свете земље, из личних и религиозних побуда, као и због дипломатских и литургијских питања око уређења цркве.¹⁰⁴ Ни његови

⁹⁷ Миљковић, *Житија Светог Саве*, 130.

⁹⁸ Доментијан, *нав. дело*, 277; Теодосије, *нав. дело*, 210.

⁹⁹ Бубало, *нав. дело*, 128.

¹⁰⁰ М. Марковић, *Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*, Византолошки институт САНУ. Посебна издања, књ. 39, Београд 2009, 21.

¹⁰¹ Јиречек, *нав. дело*, 172.

¹⁰² Б. Миљковић, *Сава, Стефан Радослав и Димитрије Хоматин*, ЗРВИ 52, Београд 2015, 260.

¹⁰³ Марковић, *нав. дело*, 15.

¹⁰⁴ Бубало, *нав. дело*, 131.

биографи не спомињу сукоб, већ напротив, извештавају о сузама са којима је Радослав отпратио стрица, утешен Савиним речима да ће се поново срести.¹⁰⁵

Пошавши, највероватније из Будве, преко Бриндизија и Акра, уобичајених средњовековних успутних станица ка Светој земљи, стигао је у Јерусалим.¹⁰⁶ У Јерусалиму је прво посетио цркву Васкрсења, да би се затим сусрео са патријархом Атанасијем II, са којим ће успоставити пријатељски однос. Њих двојица су заједно обавили службу у поменутој цркви, након чега је Сава добио благослов патријарха да може да обавља службу у свим областима под његовом јурисдикцијом. Сместио се у лаври Светог Саве Освећеног, одакле је наставио обилазак светиња по Палестини.¹⁰⁷ Обилазио је места коју су везана за Христово рођење, живот и страдање – Јерусалим и његову околину, затим Галилеју, Назарет и Гору Таворску. Више пута се за то време сусретао са јерусалимским патријархом, уз чију дозволу му је уступљена црква Светог Јована Богослова на Сионској гори.¹⁰⁸

Поклонивши се светим местима, запутио се у Акр, одакле је тражио лађу на коју би могао да се укрца. Следећа станица при повратку у отаџбину била је Никејско царство. Сава се, највероватније у Нимфеју, сусрео са царем Јованом III Ватацем. Био је срдечно дочекан од стране царске породице, добио је дарове у злату намењене светогорским манастирима, и могуће, реликвију Часног крста. Ни један ни други Савин биограф не наводе разлоге његове посете цару. Мотиви су вероватно били политичке природе – 1227. године у Солуну се за цара крунисао главни Ватацов супарник, Радислављев таст, Теодор Анђео. Пошто је појава још једног претендента на византијско наслеђе могла имати последице по српску државу и цркву, Сава је на овај начин могао да сазна став никејског цара о овом догађају. Мишљење да је овом приликом Сава од васељенског патријарха Германа добио потпуну аутономију за српску цркву¹⁰⁹, одбачено је, јер сусрету није

¹⁰⁵ Доментијан, *нав. дело*, 279; Теодосије, *нав. дело*, 211.

¹⁰⁶ Марковић, *нав. дело*, 21-27.

¹⁰⁷ Исто, 30.

¹⁰⁸ Бубало, *нав. дело*, 131.

¹⁰⁹ Станојевић, *нав. дело*, 68.

присуствовао патријарх, а без његовог присуства није могао да се обави ни један важан црквени посао, попут овог.¹¹⁰

Након боравка у Никеји, архиепископ Сава обрео се на Светој Гори, обилазећи манастире и дарујући братствима злато добијено од цара. Последња станица првог Савиног ходочашћа био је Солун, где је свратио у посету цару Теодору, код кога је такође наишао на љубазан пријем. Мотиви су, као и у првом случају, били политичке природе. Сава је указао поштовање и подједнако уважио оба претендента на цариградски престо.¹¹¹

У Србију је Сава стигао у септембру 1229. године. Пошто га је синовац, краљ Радослав дочекао, запутио се у Студеницу, а затим и у Жичу, где је одао почаст моштима свог оца и брата. Срдачан дочек који му је краљ приредио, а који је посведочен у житијима, још једна су потврда неоснованости теорије да је архиепископ пошао на ходочашће љут на синовца због његове политичке оријентације.¹¹² По повратку са ходочашћа, Сава уноси одређене измене које се тичу богослужења – пошто је проучио јерусалимски типик, унео је делове јерусалимског богослужења у обред Српске цркве, комбинујући га са византијским.¹¹³

¹¹⁰ Марковић, *нав. дело*, 78-84.

¹¹¹ Марковић, *нав. дело*, 84-89.; Ферјанчић, Максимовић, *нав. дело*, 23.

¹¹² Марковић, *исто*.

¹¹³ Оболенски, *нав. дело*, 167-168.

Друго ходочашће

У сукобу између Радислављевог таста, Теодора Анђела и бугарског цара Јована II Асена, који се одиграо у бици на Клокотници 1230. године, епирски владар изгубио је, поред престола и политичког утицаја, слободу и вид. Један претендент на цариградски престо тиме је елиминисан, чиме је порастао утицај бугарског цара на потоња политичка збивања. Могућа последица овог сукоба била је свргавање Радослава од стране незадовољне властеле, крајем 1233. или почетком 1234. године и довођење његовог брата Владислава на престо. Томе је допринела чињеница да је Владислав био зет бугарског цара.¹¹⁴

Пошто је крунисао новог српског владара, Сава се повукао са места архиепископа. За свог наследника одредио је ученика Арсенија. Оставши још мало са њим да га подучава дужностима поглавара цркве, по обављању тог посла користи прилику да се још једном, пред крај живота, поклони светим местима.¹¹⁵ Оспорено је тумачење према коме је Сава на своје путовање пошао као повереник бугарског цара, како би добио потврду црквених поглавара за стварање бугарске патријаршије.¹¹⁶

На пут је кренуо 1234. године, из Будве, а затим преко јужне Италије стиже поново до Акра. У Акру се задржава у манастиру светог Ђорђа, који је на претходном ходочашћу откупио од Латина и поклонио лаври Светог Саве Освећеног. Након тога стиже у Јерусалим, где се поново сусрео са старим пријатељем, патријархом Атанасијем.¹¹⁷ Из Јерусалима се Сава писмом јавља студеничком игуману Спиридону у којем говори о својој болести након обиласка светих места и о планираном путовању, уколико му здравље дозволи, у Александрију и на Синајску Гору.¹¹⁸ Жеље су му се оствариле. Убрзо се сусрео са александријским патријархом Николом и поклонио светињама у Тиваиди и скитској

¹¹⁴ Бубало, *нав. дело*, 138-140.

¹¹⁵ Оболенски, *нав. дело*, 168.

¹¹⁶ Станојевић, *нав. дело*, 79.

¹¹⁷ Оболенски, *нав. дело*, 169.

¹¹⁸ *Посланица Светога Саве игуману Спиридону*, прир. Д. Павловић, Р. Маринковић, у: *Из наше књижевности феудалног доба*, Свјетлост, Сарајево 1959, 389-390.

пустињи. Добивши одобрење египатског султана, као и водиче за пут, Сава је могао да се запути и на Синајску Гору.¹¹⁹

Пре планираног пута, организован је пријем код султана Ел Малика ел Камила. Сава је дочекан како доликује једном црквеном поглавару и том приликом добио је драгоцене поклоне, као што су балсамово уље, ксилалог, шећер, урме и многе друге. Остало је непознато шта је било са овим драгоценостима, „даровима са Нила“, након Савиног повратка.¹²⁰ Овај пријем догодио се највероватније у Каиру, који Доментијан назива „Велики Вавилон“ и „Велики Египат“. Реч је, вероватно, о истом граду.¹²¹ По завршетку пријема и кратког одмора, кренуо је на Синајску Гору, на коју је стигао почетком 1235. године.¹²²

У повратку са Синаја, поклонивши се и тамошњим светињама, поново свраћа у Јерусалим. Одатле, преко Антиохије и Мале Азије стиже у Цариград где борави, као и толико година раније, у манастиру Богородице Добротворке. Непланирано, прихвата позив бугарског цара, и уместо да још једном посети Свету Гору пре повратка у отаџбину – креће у Трново, где се његово ходочашће завршило.¹²³

¹¹⁹ Оболенски, *нав. дело*, 169.

¹²⁰ А. З. Савић, *Дарови са Нила: Нови поглед на сусрет Светог Саве са египатским султаном*, ЗМСИ 90, Нови Сад 2014, 7, 31-34.

¹²¹ А. З. Савић, „Измишљање“ Вавилона – Географија и хагиографија у блискоисточном итинерару Светог Саве Српског, ЗРВИ 52, Београд 2015, 305.

¹²² Миљковић, *Житија Светог Саве*, 178.

¹²³ Оболенски, *нав. дело*, 170.

Савина смрт

Још пре одласка на своје друго ходочашће у Свету земљу, Сава је за заменика и наследника одредио свог ученика, Арсенија. Тиме је Арсеније постао други управитељ Српске цркве и наследио је Саву на положају „вожда отачаства”.¹²⁴

Иако болестан од путовања, прихватио је позив цара Јована II Асена да га посети у Бугарској. Ипак, убрзо после доласка, умро је у бугарској престоници, Трнову, 14. јануара 1236. године. По жељи самог цара, сахрањен је у манастиру Светих Четрдесет мученика.¹²⁵ Пошто је умро у туђини, краљ Владислав започиње преговоре са својим тастом о преносу Савиног тела. Одлази у Трново и након преговора, тело је кришом и по ноћи пренесено у Србију, због великог противљења Бугара. Краљ Владислав је првог српског архиепископа сахранио у својој задужбини, манастиру Милешеви 1237. године. У Милешеви се налази и први познат Савин портрет, рађен можда по живом моделу. Овај манастир постаје центар прослављања култа Светог Саве. На његовом гробном месту крунисао се Твртко I за краља, заснивајући своје право на Немањићком пореклу. Такође, босански великаш, Стефан Вукчић Косача прогласио се за херцега од Светог Саве. Ширењу култа допринели су и манастири са којима је он био непосредно повезан – Хиландар, Студеница, Жича и Милешева. Чак су и Турци учествовали у поштовању његовог култа – све до 1594. године и спаљивања његових моштију на Врачару.¹²⁶

¹²⁴ Благојевић, *Архиепископ Сава*, 68.

¹²⁵ Миљковић, *Житија Светог Саве*, 189.

¹²⁶ Оболенски, *нав. дело*, 170-172.

Закључак

Делатност Светог Саве била је, не само верска, већ и политичка и законодавна. Политичка делатност се, пре свега, односи на његову дипломатску активност. Његов рад био је усмерен на добробит његовог отачаства, односно српског народа. Због тога га његов ученик и биограф, Доментијан, у свом делу пореди са старозаветним пророком Мојсијем, називајући Саву, као што Мојсија назива вождом, вождом отачаства. У сарадњи са братом, који је овенчан краљевским венцем, Сава је, поред бројних дипломатских мисија на које је ишао, успешно свршио најважнију – независност за српску цркву 1219. године. Тиме је остварена симфонија световне и духовне власти. Једна без друге, у средњевековним условима не би биле потпуне. Савина тековина надживела је и њега и српску државу и остала је уједињујући фактор српског народа. Добијањем црквене самосталности, српске земље су, после више векова разједињености, добиле јединствену црквену организацију. Као закључак се намеће чињеница да тада, као ни данас, без активне и мудре дипломатије није могуће остварити видљиве и трајне резултате на унутрашњем и спољашњем плану. Због тога се може рећи да је Свети Сава, поред других бројних заслуга, утемељивач српске дипломатије.

Од раног детињства, Сава је долазио у ситуације у којима морао да се послужи лукавством и заштити мраком. Под окриљем ноћи побегао је на Свету Гору, склонио се „са места злочина“, очигледно имајући увид у то шта ће се догодити Стрезу. На крају, и његово тело биће пренето у отачаство на исти начин. Као да је његова довитљивост и сналажљивост током живота и у том тренутку, по последњи пут, одиграла улогу. А довитљивост и сналажљивост „по мраку“, па и лукавство, уколико се у неким ситуацијама могу назвати манама, у дипломатији представљају неопходну вештину.

За разлику од његовог приказа у житијима, која су, у складу са природом тог списа морала да свом јунаку припишу све заслуге, вероватно и претерујући у одређеним ситуацијама, Димитрије Хоматијан нам у свом писму даје другачију слику. Од смерног и светог човека, увек у центру збивања и са свим врлинама, имамо и његову супротност – приземног и профаног Саву, који је према, можда и претераним оптужбама његовог противника, заборавио на своју улогу духовног пастира и препустио се овоземаљским

пословима. Иако је можда некад „прекорачио овлашћења“, чињеница је да је Сава успевао да дела у складу са околностима, што је понекад подразумевало и упуштање у световне подухвате, али са јасним циљем – добробит за своју земљу и свој народ. Чак и уколико прихватимо горенаведене редове као истините, у дипломатији Светог Саве, као и у свакој другој политичкој активности, нису битна средства него циљ.

Као што је већ поменуто, његови животописци били су склони приписивању свих заслуга Сави. С тим у вези, намеће се питање каква је била његова улога приликом опасности од напада угарског краља. Да ли је уопште Сава ишао на ту мисију, с обзиром да нема других сведочанстава о томе, или је то плод маште писаца. Стварна опасност јесте постојала, али раније, 1215/1216. године. Међутим, Доментијан и Теодосије Стефаново крунисање, а самим тим и потенцијални напад смештају знатно касније – поново из истих побуда – како би Сава, са чином архиепископа, био једини погодан да изврши тај обред. Како год да је било, и крунисање и оснивање архиепископије, невезано за редослед и Савино учествовање, последица су његовог дипломатског деловања.

Не треба заборавити ни Савина ходочашћа – пут на поклоњење светим местима, али у исто време и прилику да се, поред подизања угледа новонастале Српске цркве код источних патријарха, посете и главни претенденти на византијско наслеђе. Сава је на тај начин уважио оба противника, али и „испитао терен“, потврдио свој и положај његове цркве. Ако се узме у обзир да су црква и држава биле неодвојиве, као и динамика спољнополитичких односа тог периода, када се путовало дуго и када су сусрети на високом нивоу били ретки, ходочашћа нису била само поклоњења, већ и жива дипломатска активност. Свака могућност политичких разговора и преговора била је драгоценост и није се смела пропустити.

Списак извора и литературе

Извори:

Доментијан, *Житије Светог Саве*, прир. Љ. Јухас – Георгиевска, Т. Јовановић, СКЗ, Београд 2001.

Острогорски, Г., *Писмо Димитрија Хоматијана св. Сави и одломак Хоматијановог писма патријарху Герману о Савином посвећивању*, Светосавски зборник 2, Београд 1939, 91-125.

Посланица Светога Саве игуману Спиридону, прир. Д. Павловић, Р. Маринковић, у: Из наше књижевности феудалног доба, Свјетлост, Сарајево 1959, 388-390.

Теодосије, *Живот Светога Саве*, прев. М. Башић, у: Старе српске биографије, СКЗ, Београд 1924, 79-251.

Синтезе и монографије:

Благојевић, М., *Српска државност у средњем веку*, СКЗ, Београд 2011.

Бубало, Ђ., *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића. Књига I. Од сабора у Расу до сабора у Дежеву*, Филип Вишњић, Београд 2016.

Историја српског народа, прва књига. Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), ур. Сима Ћирковић, СКЗ, Београд 1981.

Јиречек, К., *Историја Срба. Политичка историја до 1537. Књига I*, Слово љубве, Београд 1978.

Коматина, И., *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Историјски институт. Посебна издања, књ. 66, Београд 2016.

Марковић, М., *Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за средњовековну уметност*, Византолошки институт САНУ. Посебна издања, књ. 39, Београд 2009.

Миљковић, Б., *Житија Светог Саве као извори за историју средњовековне уметности*, Византолошки институт САНУ. Посебна издања, књ. 38, Београд 2008.

Оболенски, Д., *Шест византијских портрета. Сава Српски*, СКЗ, Београд 1991, 121-175.

Станојевић, С., *Свети Сава*, Београд 1935.

Ћирковић, С., *Срби у средњем веку*, ИДЕА, Београд 1998.

Расправе:

Благојевић, М., *Архиепископ Сава – вожд отачаства*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 63-74.

Коматина, И., *Ана Дандоло – прва српска краљица?*, ЗМСИ 89, Нови Сад 2014, 7-22.

Коматина, И., *Историјска подлога чуда светог Симеона у Житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног*, ЗРВИ 51, Београд 2014, 111-135.

Миљковић, Б., *Сава, Стефан Радослав и Димитрије Хоматин*, ЗРВИ 52, Београд 2015, 259-275.

Радић, Р., *Свети Сава и смрт обласног господара Стреза*, Свети Сава у српској историји и традицији, ур. С. Ћирковић, Београд 1998, 51-61.

Савић, А., З., *Дарови са Нила: Нови поглед на сусрет Светог Саве са египатским султаном*, ЗМСИ 90, Нови Сад 2014, 7-35.

Савић, А., З., *„Измишљање“ Вавилона – Географија и хагиографија у блискоисточном итинерару Светог Саве Српског*, ЗРВИ 52, Београд 2015, 291-312.

Ферјанчић, Б., *Србија и византијски свет у првој половини 13. века (1204 – 1261)*, ЗРВИ 27-28, Београд 1989, 103-145.

Ферјанчић, Б., Максимовић, Љ., *Свети Сава и Србија између Епира и Никеје*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 13-25.